

A BABÓCSAI NÁRCISZOS-BASAKERT ÁRPÁD- ÉS KÖZÉPKORI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE A RÉGÉSZETI KUTATÁSOK ALAPJÁN

(Különös tekintettel a terület XIV–XVII. századi várára)

MAGYAR KÁLMÁN

Bevezetés

A *babócsai* Árpád- és középkori településtörténeti képet az 1978-tól a községben folytatott régészeti kutatásaink alapján már több ízben rekonstruálni próbáltuk.¹

Ezek a rekonstrukciós kísérletek azonban elsősorban a teljes Árpád- és középkori településkép meghatározását tűzték ki célul. Mostani rövidre szabott keretünk között azonban csupán az 1984–1992 közötti ásatási területünk a *Nárciszos*, az ún. *Basakert* XI–XVII. századi várának, illetőleg a benne lévő települések településtörténeti képét kívánjuk bemutatni.² Különösen, mivel az itt található XIV–XVII. századi erődítés, földvár a megye középkori legnagyobb kiterjedésű (közel 5 ha) vár- és városközpontját is jelenti. Éppen ezért is választottuk ennek a rendkívül fontos Tibold nemzetségi, majd Marczali–Báthori család központnak, illetőleg az ott található három vár közül is az egyik legjelentősebbnek: a *nárciszosi-basakerti* erődített központnak a régészeti értékelését. Kutatási célkitűzéseinket nagyban erősítették a *Sándorfi György* és a *Nováki Gyula* által a megyében 1985–1991. között folytatott várkutatói munkálatok.³ (1. ábra) Ha ezeket is röviden értékelni kívánjuk,⁴ akkor világos, hogy általában a várak a történeti, régészeti emlékeknek az egyik legjelentősebb és nagy számban képviselt, a felszínen is jól látható csoportját alkotják. Ennek ellenére ezek a várak nem csupán egyszerű lakóhelyek voltak, mint sokan hitték, hanem minden korszakban, így a középkorban is jelentős hatalmi pozíciót képviseltek, akár országos, vagy akár kisebb területen. Éppen ezért megoszlásuk, számuk, működési időtartamuk a hatalmi, illetőleg a birtok szerkezetre is nagyon fontos adatokat nyújtanak. Gyakran találkozunk középkori nemzetségek területeinek, birtokainak bemutatásával, anélkül, hogy azokat egy vagy több központjukkal azonosítani is tudnánk. Napjainkban eddig ismeretlen várak bukkantak fel nagy számban.⁵ Ezekkel úgy tűnik még nem számolt eléggé a kutatás, pedig éppen az ő révükön az eddigiektől eltérő következtetésekre is juthatunk. (1. ábra)

A várkutatásunk talán leglényegesebb korszakát a magyarság Kárpát-medencei letelepedésének első évtizedei, majd az állam- és a feudalizmus kialakulásának az időszaka jelentik. A gyér történeti, nyelvészeti és írásos emlékegyet, a különböző forrásokat már sokan és sok szempontból próbálták kiértékelni. Ezek – az általában soknak mondható – feltételezések azonban csak az ország területén kívül eső példákra, analógiákra épültek. Így további jelentősebb eredményeket azonban már csak a különböző terepbejárásoktól és régészeti feltárásoktól várhattunk. (2. ábra 1.)

Az 1960-as évektől kezdve ugyan megindult egy nagyon ígéretes kutatási sorozat (Sopron, Abaújvár, Visegrád-Sibrik domb, Szabolcs, Sály, Borsod, Nagyecsed-Sárvár, Segesd, stb.). Mégis úgy tűnik, hogy a folytatásuk akadozik. Sajnos az eddigi eredmények közzététele is több esetben még várat magára. Az induláskor kialakított központi irányítás az utóbbi években lassan erejét veszítette. *Igaza van Sándorfi Györgynek és Nováki Gyulának abban,*⁶ *hogy a korai magyar várak kutatása ma már nem tekinthető egy helyesen súlypontosított kérdésnek!* Ugyan az elmúlt 25 év alatt a sányszerkezetek kutatásában megfogható eredmények születtek, *azonban a várak telepeinek belső szerkezetéről, pontosabb időrendjéről ma is alig tudunk valamit.* (Ebben talán közrejátszott az is, hogy a várak belső területén több esetben a vártól jelentéktelenebb objektumok, vagy leletanyagok kerültek elő, és ez az ásatási kedvet csökkentette, ami pedig a korszak megismerése szempontjából negatív álláspont!) A szomszédos országokhoz képest, ahol nagyarányú kutatások folynak a saját nemzetük korai történetének tisztázására, még igen jelentős mértékű lemaradásban is vagyunk. Ha előljáróban elméletileg tovább boncolgatjuk a várkutató problémáit, akkor éppen a feudalizmus korai évszázadainak (XI–XIII. század) várai ugyancsak számos és nehéz problémát jelentenek, hiszen az utóbbi 1–2 évtizedben szinte tömegével váltak ismertté az oklevelekben egyáltalán nem szereplő várak. Éppen ezért is fontos a terepbejárások, felmérések és ásatások adatszerző jelentősége. Viszont az eddig uralkodó felfogásokat sok tekintetben újra kellett értékelnünk! Ezekkel

LELŐHELYTÉRKÉP

1:1000

- ISPÁNSÁGI KÖZPONT
- ⊙ NEMZETSI KÖZPONT
- ⊕ KIRÁLYNÉI KÖZPONT

2/1. kép: Középkori régészeti feltárások Somogyban

ugyanis új lehetőségek nyíltak meg előttünk a hatalmi viszonyok és a korai feudalizmus belső szerkezetének a vizsgálati kérdéséhez.

Az említett problémák azonban hasonlóak a későbbi századokban is! Elég talán annyit megemlíteni, hogy a XVI–XVII. századból (amelyekről korábban azt hittük, jól ismerjük!) az utóbbi években több helyen is olyan objektumokat, települési egységeket azonosíthattunk, amelyek újabb információkat adtak még a törökkor megítéléséhez is. Ehhez az új szemlélethez azonban át kellett lépünk egy szabványosnak is mondható országos gyakorlaton. *Hízen a várak kutatását az elmúlt évtizedekben elsősorban a műemlékszempontrú irányítás vezette.* Ezek ugyan nagy számú mutatós, művelődéstörténeti és néha művészettörténeti szempontból is értékes eredményeket hoztak napvilágra. A történelmi értékelésekre, különösen a korai századok vonatkozásában, nem gyakoroltak túl nagy hatást. Ilyen formán sokkal fontosabbá váltak a kevésbé mutatós, az ún. „történelem nélküli” kisebb-nagyobb várak felkutatásai, felmérései és ásatásai. *A magyarországi várkutatásnak vált az egyik legfontosabb és legjelentősebb példájává az általunk végzett babócsai-narciszosi vár és benne lévő települések feltárása.*⁷ (3. ábra)

1. A babócsai narciszos-basakerti XI–XVII. századi ásatásunk rövid kutatástörténete

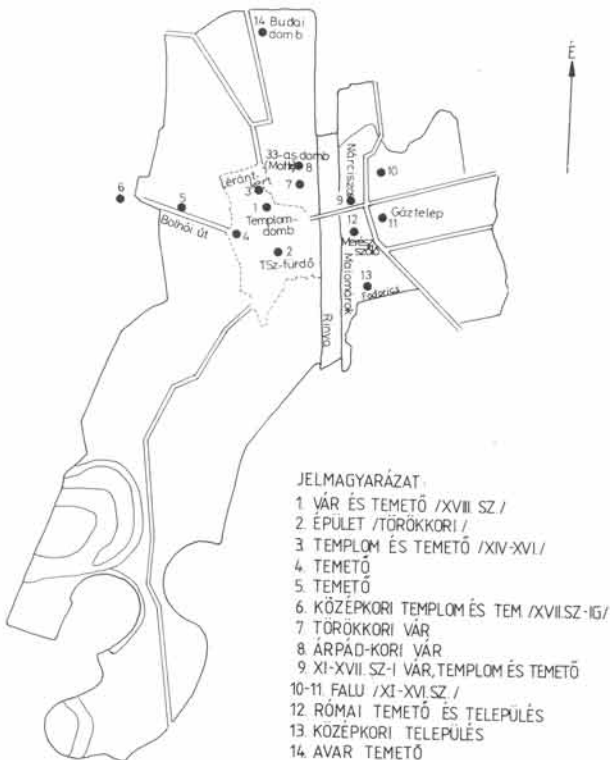
Babócsa régi XI–XVII. századi központjainak rögzítéséhez először a községben található várak, erődítmények kutatásait végeztük el. Már a kezdet-kezdetén 1984-ben három, egymás közelében lévő váregyüttest határozhattunk meg.⁸ (2. ábra 2.)

Az ún. *Török-vár* területén 1984-ben folytattunk *Sándorfi Györggyel és Nováki Gyulával* terepbejárásokat és felméréseket.⁹ A XV–XVI. századi forrásokban említett Marczali–Bátori birtokközpont vára a XVII. században török végvárként ismeretes. Ma egy másfél hektár nagyságú területen látható az É-i oldalon meglévő három bástyája, míg a D-i oldalon a két sarokbástyáját említik (a mellette lévő középkori településsel) az egykori oklevelek. Ettől a *Törökvártól* K-re található egy ennél korábbi kisvár, a 30x35 m-es, vagyis 0,1 hektár alapterületű ún. 33-as domb, amelyet a felmérés szerint a Rinya egyik holtága folyta körbe.

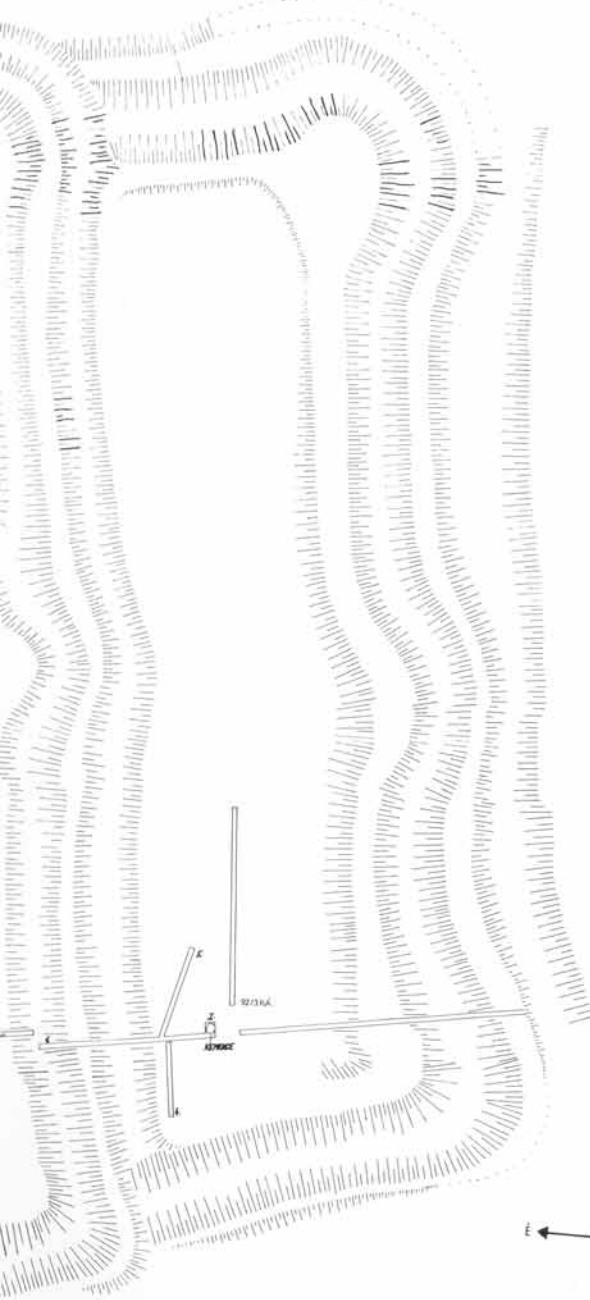
Ez az ún. Motte típusú kis földvár XI–XIII. századi eredetű, de a török-korban még használták.¹⁰

Ennek a két *babócsai* várnak ismert – és alapjaiban ugyancsak az Árpád-korra datálható – bal oldali ellen-erődje is. Ez az ún. *Narciszos (Basakert)* nevű, 4,3 hektár alapterületű, kb. 230x220 m-es, téglalap alakú, 2 m (helyenként 1 m) magas sánccal rendelkező, két részből álló földvár.¹¹ (3. ábra)

Az általunk azonosított és részben régészetileg kutatott *babócsai* középkori várak, típusaik és elhelyezkedésük alapján, az egyesült Rinyák mocsaras árte-

2/2. kép: Babócsa helyszínrajza a régészeti lelőhelyekkel

BABÓCSA-NÁRCISZOS (BASAKERT)
ÁSATÁSI ALAPRAJZ

1984-92

rületein átvezető, É–D-i fontos útvonalak, valamint a különböző átkelőhelyek, révek őrzésére keletkezettek. (1. ábra)

A megye — a középkori várak között — legnagyobb méretű földvárának a déli részén kezdtük meg 1984-ben a régészeti kutatásainkat.¹² 1986-ban sikerült teljesen feltárnunk egy különleges szentélyű nyújtott és a tízszög hat oldalával záródó, támpilléres kiképzésű, összességében 25x10 m-es, gótikus téглаegyházat. Rendkívüli módon, tőle pár méterre É-ra előkerült az ezt korban megelőző patkóíves szentélye alapján nagyon korai (XI–XII. század) a Halszálkás építési technikát is felhasználó templom is. Ezt a 13x8 m-es téglatemplomot a gótikus egyház építéséhez (XIV. század közepe és vége) alapfalig lebontották; mint az ÉNy-ra hozzáépített többszintes lakásszárny alapfalait átfuttatták rajtuk. Maga a gótikus templom 1555–1566 táján pusztult el. A leégett falak további szakaszos bontására részben a török korban, illetőleg az 1690-es években és a XVIII–XIX. században került sor. (3. ábra)

A templomokban, illetőleg körülöttük több évszázadon keresztül temetkeztek. A NyK-i tájolású többnyire koporsós sírok mellékleteként párták, övek, ruhák maradványai kerültek elő.¹³

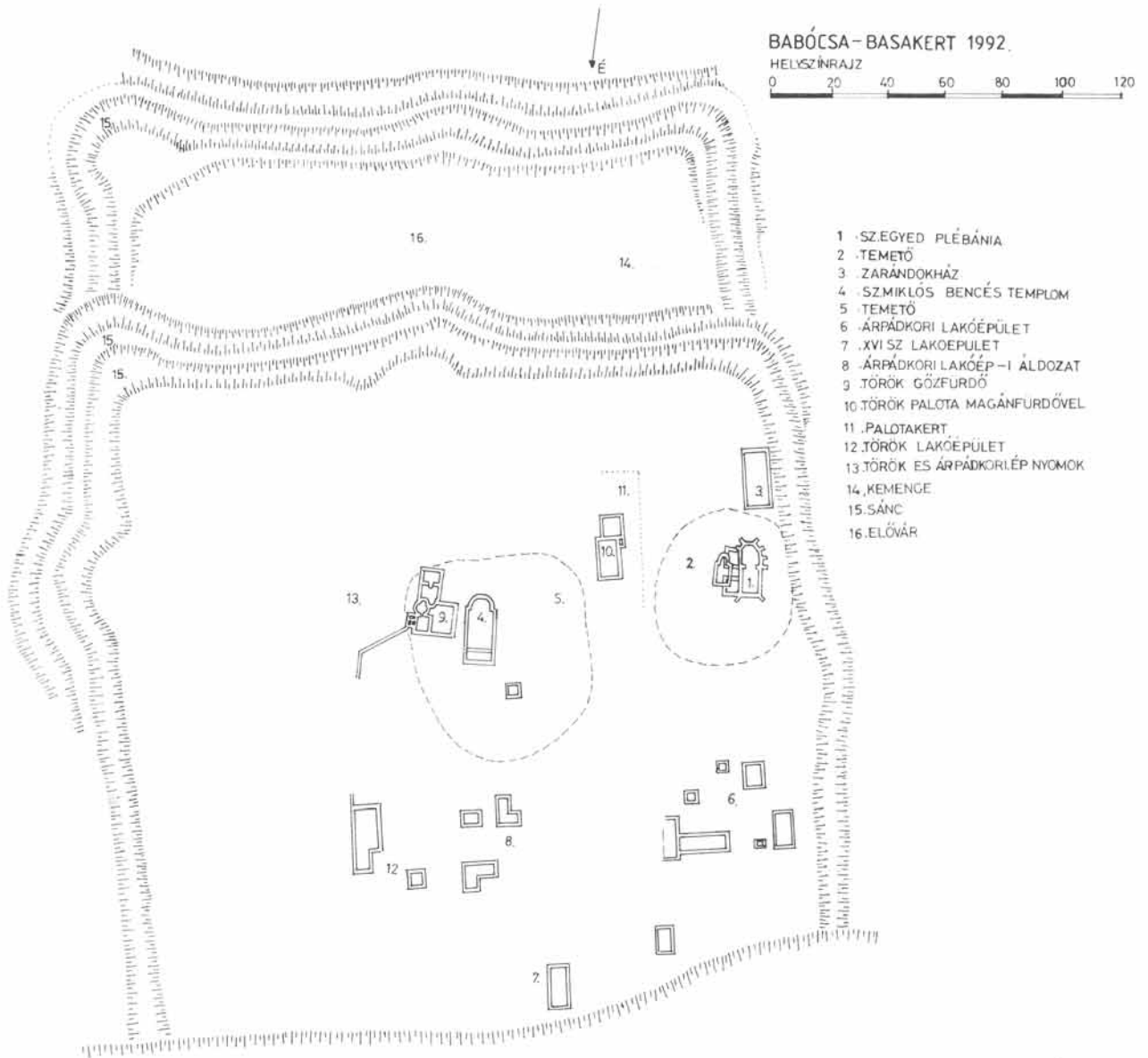
Dr. Kiszely István, az MTA Régészeti Intézetének antropológus professzora a helyszínen vizsgálta meg a feltárt 67 sírt, illetőleg a 220 ún. „szővány” csontvázat.

A pusztuláshoz, illetőleg a török-kori réteghez tartoztak a fegyvermaradványok (számszerj, nyíl, stb.), valamint a gyakran díszített kerámia töredékek. Az építmények jellegzetes anyagában a különböző színes, mintás vakolatok, idomtégla és faragott kövek sorolhatók. Még 1984-ben előkerült az egyik kezében könyvet tartó, a másikat áldásra emelő Szent János evangélista kő domborműve (XII–XIII. század). Vagyis a megyében — a Somogyvár után — a második, alakos kőfaragványokkal díszített egyház maradványait hoztuk a felszínre!¹⁴ (4. ábra)

Véleményünk szerint a román-kori egyházat az új gótikus egyház megépítéséig (XIV. század második fele, illetőleg vége) használhatták. Majd a felépült gótikus templomhoz építhették hozzá a mellékoltárokat és a karzatot. Legkésőbb a Marczali család feltűnése idején a XV. század elején. Végül — a fonyódihoz hasonló módon — át is építhették volna a román-kori templomot.¹⁵

A XV. század első felében készülhetett el a lakó- vagy a hálóhelyiség is. Ennélfogva ez a gótikus templom — a XIV. század közepétől mezővárosi rangot élvező — Babócsa Szent Egyed plébániaegyháza lehetett.¹⁶

1989-ben folytattunk kutatásokat az itteni temető keleti végénél. Ahol az ún. szent kerületen belül egy nagyméretű, legalább 30x15x20 m-es épület téglából és kőmaradványai mutatkoztak. A különböző mélység-

4. kép: A Babócsa-Nárciszos (XI–XVII. századi) településtörténeti képe (rekonstrukció)

ben előkerült járósínek és beásások mutatják az építmény különböző periódusait. (3. ábra)

Az 1989-es ásatás során a templomokat körülvevő temetőkerthez kapcsolódóan egy összefüggő, nagyobb építmény maradványa került elő. Ez keletről csatlakozik a cinteremhez. A környéken más épület nyoma eddig nem volt meghatározható. Valószínű tehát, hogy ez is az egyházi központhoz kapcsolódott. (A maradványokból összefüggő alaprajzi rendszert már nem lehetett meghatározni.) A foltokban megmaradt falrészek között az első gótikus periódussal megegyező anyagú falszerkezet és a későbbi gyengébb anyagú fal is megfigyelhető. A maradványok a volt épület foltját is behatárolják.

Látszik, hogy a templom-tengellyel megegyező irányban kitérített, igen nagy építmény lehetett. A falmaradványok alapján követhető, hogy — a templomépítésnek megfelelően — ez épület is többszöri átépítésen, vagy bővítésen esett át. Ezek az alapfalak a templommal és a temetővel mutatnak egységet. Így valamilyen szakrális vagy azzal szoros kapcsolatban lévő használati formára gondolhatunk. Ezért alakult ki az építéssel¹⁷ az az elképzelésünk, hogy ebben az épületben találhattak hajlékot a zarándokok. A XIV. században épített mindkét épületet egyszerre bővíthették, hiszen az egyre népszerűbb zarándokhely csak így tudott megfelelni az igényeknek.

Végső soron sikerült a XIV–XVII. századi gótikus egyházat és a hozzátartozó ún. *zarándokházat* is feltárnunk. Úgy tűnik, hogy a *zarándokház* építése előtt történt meg a terület megerősítése *sáncokkal, árkokkal*, (mivel a „zarándokházat belevájták” a D-i sáncba!). (3. ábra, 12. kép)

*Ekkor az ún. 1–5. sz. kutatóárokkaal több száz méter hosszúságban (NyK-i irányban) átvágtuk a templomtól É-ra és K-re eső sáncrendszeret. Itt az ún. belső és az ún. külső vár sáncrendszerének a szerkezetét vizsgáltuk. Vagyis végső soron az erődítmény K-i oldalát vágtuk át egy 1 m széles és 250 m hosszú kutatóárok-rendszerrel. Megállapíthattuk, hogy mind a keleti külső, mind a belső sáncnál előkerült a gerendaszerkezet nyoma. Ez az ún. Törökvárnál is leírt megoldást mutatja. Vagyis a két lefektetett gerendasor közötti földtömés (sáncolás) adja a védőrendszeret. Ez a módszer a XV–XVII. századra jellemző.*¹⁸

Az átvágás során megfigyelhettük a sánc előtt és a mögötte lévő árkokat. Ezek átlagosan 3–4 m-es mélységet és a lefelé hegyesedő formát mutatták.

A sáncok agyagfeltöltésének a belsejében függőlegesen elhelyezett karósról látszódik. Ezek szolgálják a sáncfeltöltés belső merevítését. (Vagyis ezzel kívülről a sánc merevítőrendszerének a sértetlensége (kigyulladás, ágyúlövés stb.) is biztosítható volt.) Technikailag pedig a függőlegesen levert oszlopok közötti vízszintesen elhelyezett merevítő gerendák biztosították a teljes sáncrendszer „együttműködését”, vagyis megadták a szilárd szerkezetet. (12. kép)

Végső soron ez az erődítési technika legkésőbb a XIV–XV. században keletkezhetett és folyamatos megújítással a XVI–XVII. században is megvolt. Ezt bizonyítják az erre a korra datálható különböző kerámialeletek is.

Ugyancsak a *nárciszos-basakerti* várban tártuk fel 1988-ban a *második román- és gótikus nagy egyházi központunkat*.¹⁹ (5–6. ábra)

A Szt. Egyed téglatemplomtól északra kb. 50 m-re lévő kiemelkedésen került elő egy másik, egy nagyobb méretű kőtemplom alapja. Először a kőtemplom apszisának a kiszedett falmaradványai és az északi és a déli hajófal, széles, nagyobb kötömbökből épített alapfalai kerültek feltárára. Ezek alapján is elmondható, hogy egy legalább 25–30 m hosszú és 10–15 m széles szakrális építmény maradványait tártuk fel. A templom szentélyében feldúlt téglasírok, míg a hajóban kevésbé bolygatott temetkezések voltak. (Sajnos mind melléklet nélküliek!) (3. ábra)

A templomhoz egy nagyobb kiterjedésű: K-felé 20–30 m-re, míg É-felé a törökfürdő É-i faláig, valamint D-re 50 m-re is kiterjedő templom-körültemető tartozott. Ezek sírjai is Ny-K-i tájolásúak voltak. (A szegényebb külső, melléklet nélküli temetkezések maradtak meg bolygatatlan állapotban.)

Sajnálatos az is, hogy a temető É-i felét az 1566 után épített török gőzfürdővel nagyjából tönkretették, illetőleg megbolygatták.²⁰ (7. ábra)

*Ez a templom az Árpád-kori téglatemplomunkkal, a falu egyházával lehet egykorú! Az építmény azonban kétszer akkora és monumentálisabb, kőből épült, központibb helyen elhelyezett templomot mutat. Szerintünk ez volt a forrásokban említett Szent Miklós bencés apátság. Nagy Gergely építésszel együtt azt is feltételezzük, hogy a gótikus templom ásatása során megtalált kőfaragvány eredetileg ezt a bencések és a Tibold nemzetség díszesebb, kegyúri temetkezőhelyét díszíthették.*²¹ (Ha ezt feltételezzük, akkor a gótikus templom építéskor a bencés apátság épületének is komolyabb átalakításon kellett átesnie, valószínűleg még a XIV. században!) (4–7. ábra)

Ez a szerzetesrendi templom is fennállhatott valamilyen formában a török-korig.

A *nárciszos-basakerti* vár közepén, a legkiemelkedőbb részen 1988-ban előkerült bencés kolostort és a hozzá tartozó szakrális területét; így a temetőjét is egy nagyméretű török gőzfürdő felépítésével bolygatták meg, illetőleg tették tönkre. (7. ábra)

*A török-kori gőzfürdők, vagyis hamam-unk az 1988-as feltárásunk során a cseresznyefasor közepén, a bencés templomtól 5–10 m-re került elő. (A temetőre ráépítették a fürdő alagsori építményeit!)*²²

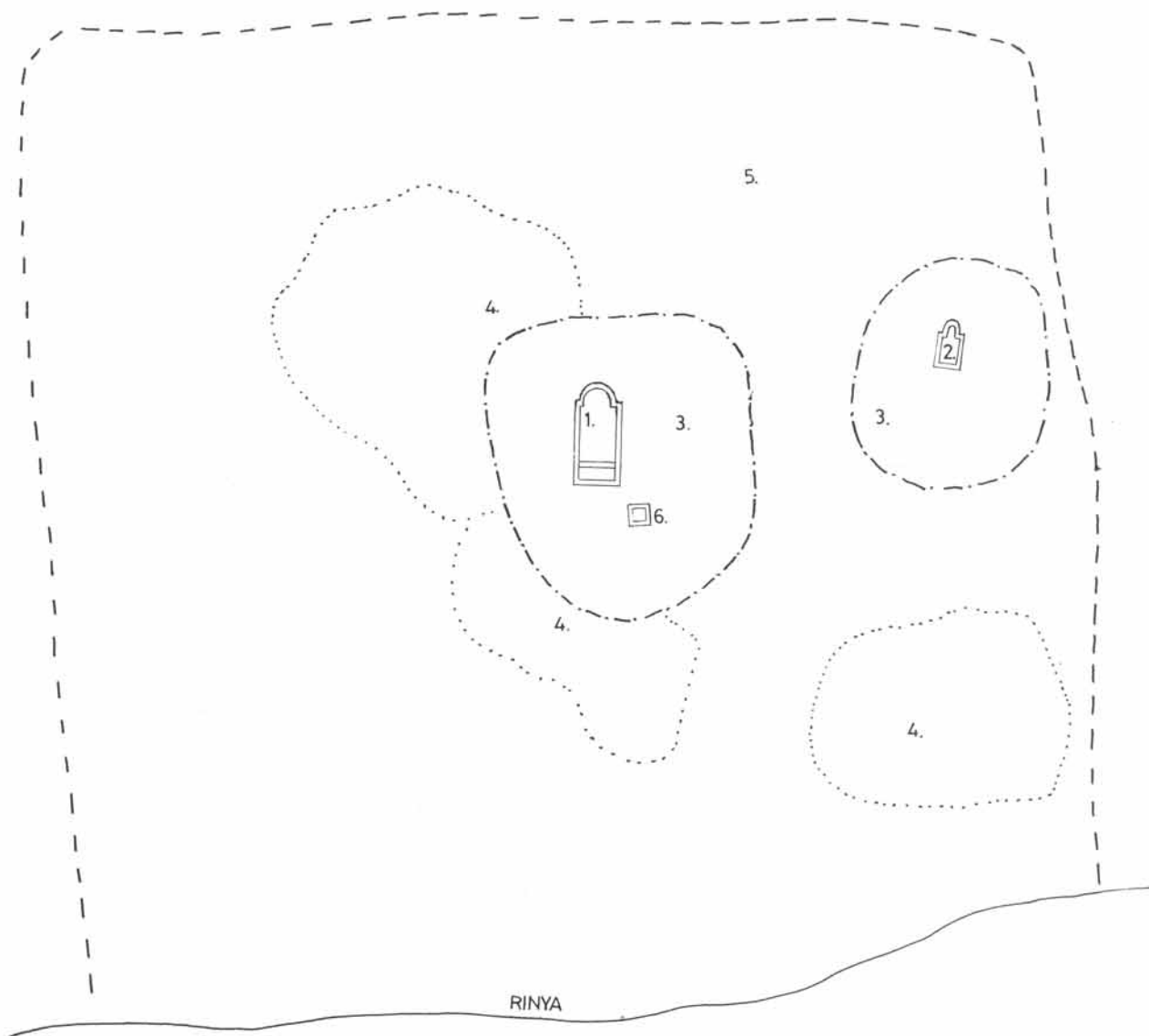
Az épület alapfalaiban maradt meg. A teljes hypocaustum-rendszer kirajzolódik. A padozatot alátámasztó téglapillérek alatt áramlott a meleg levegő, amely a falba épített kúrtökon keresztül jutott ki a szabadba. *A fürdő falazatának vizsgálatakor két építési periódust különböztetünk meg. Az épület keletnyugati tengelyére szorosan fűzhető helyiségek és a vízvezető csatorna irányába eső kamrák mutatnak egy építési kort. Ehhez délről kapcsolódik egy lényegesen gyengébb minőségű téglafalazatból készült nagyméretű helyiség. (Ez tehát később épülhetett a használatban lévő fürdőhöz.) A fürdők lineáris tervezésű volt.*

Ez a tipikus török fürdő leginkább a pécsi ún. Memi pasa gőzfürdőjéhez hasonló. *Kutatástörténeti szempontból ugyancsak fontos az 1989-ben feltárt ún. török várparancsnoki szeraj.*²³ Ez nagyon érdekes együttes, mert itt még az épület tömege is elképzelhető. Keleten egy fürdőrésszel, illetőleg nyugaton az ún. lakórésszel. A fürdő rész alatt csatornarendszer, vagyis padozati fűtés létezett, amelyet egy súlylyesztett kemencerendszerből fűtöttek! Hozzá tartozott a nagyméretű, téglából épült lakó rész, vagyis a palotaszárny. A két épületrész között nyitott csarnok, vagy inkább fedett kivezető lehetett. A külső terepszint alapján úgy tűnik, hogy a fürdő és a palota padlószintje azonos volt. Az alaprajzból a közös lefedést is feltételezhetjük. *Ez az épület a város épület-maradványaitól távol, de a vár központjában került elő. Kiemelt helyen, fallal körülvett kertben állt. Valószínűleg így feltételezzük, hogy a mindenkori török várparancsnok palotája lehetett.*²⁴ (7. ábra)

BABÓCSA-BASAKERT

1. SZ. MIKLÓS BENCÉS TEMPLOM
2. SZ. EGYED PLÉBÁNIA
3. TEMETŐ
4. TELEPÜLÉS
5. TELEPÜLÉS HATÁRA
6. TEMETŐ KÁPOLNA

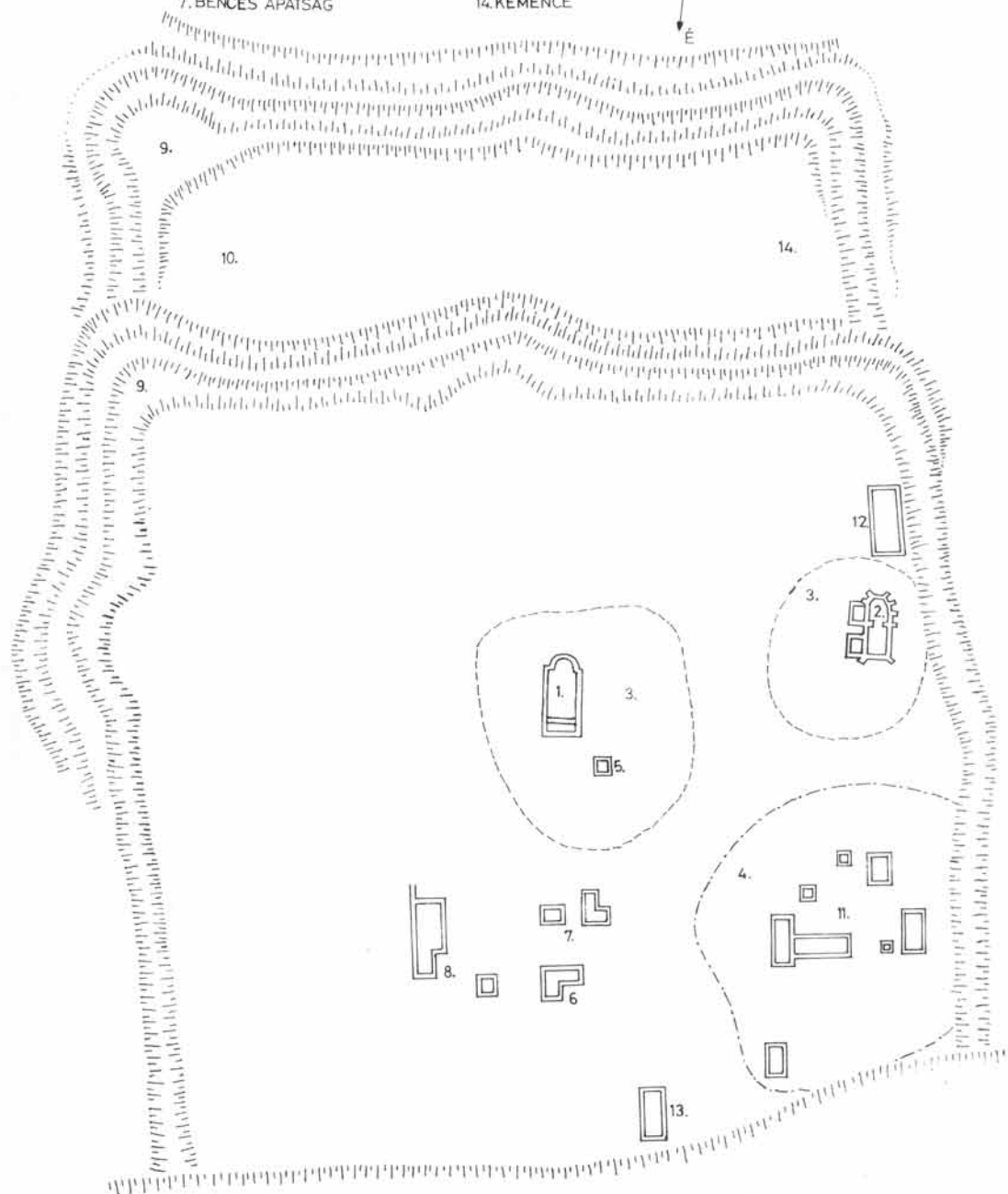

5. kép: Babócsa-Nárciszos Árpád-kori településtörténeti képe (rekonstrukció)

BABÓCSA – BASAKERT

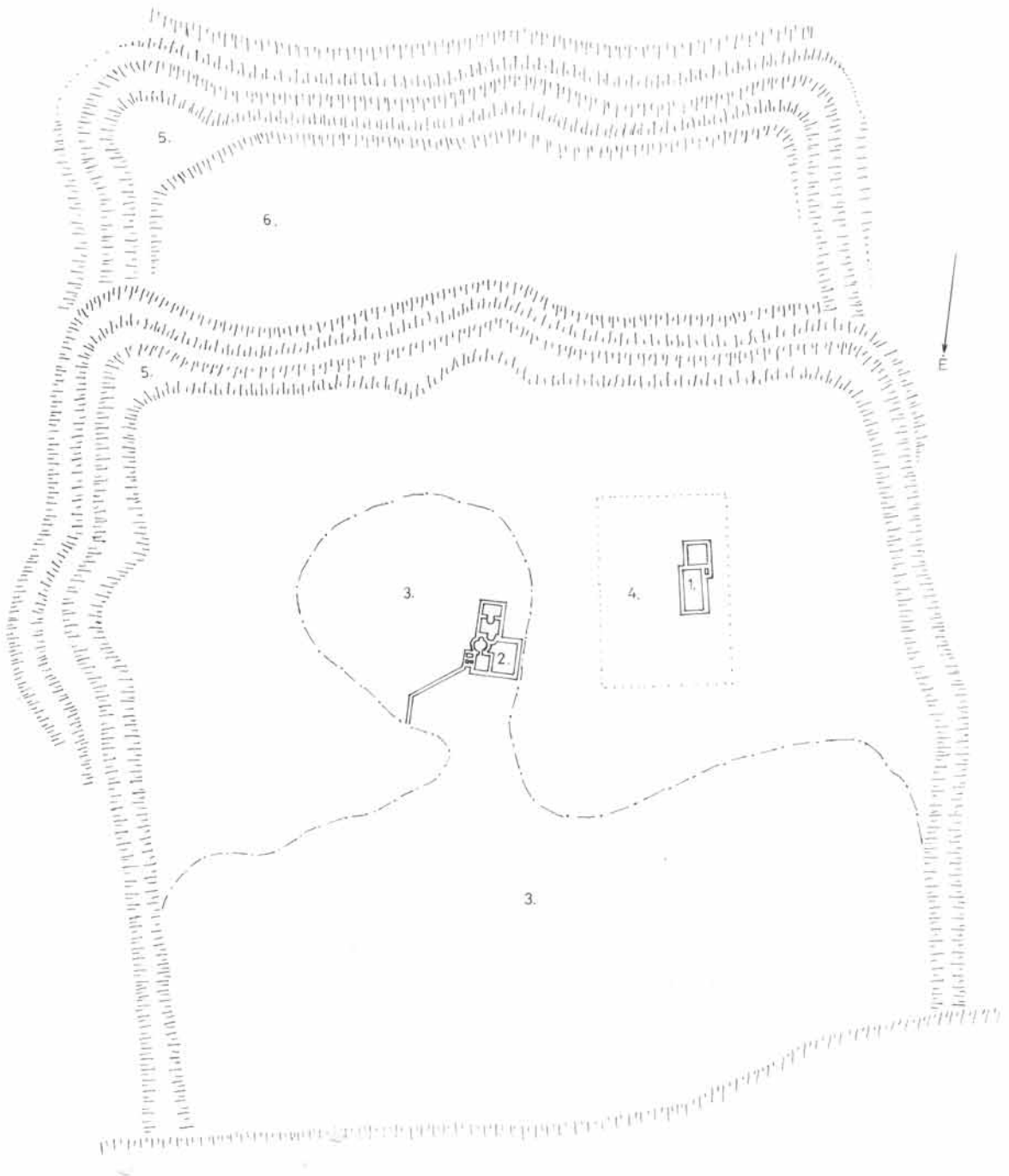
1. SZ. MIKLÓS BENCÉS TEMPLOM	8. KÖZÉPKORI LAKÓÉPÜLET
2. SZ. EGYED PLÉBÁNIA	9. SÁNC
3. TEMETŐ	10. ELŐVÁR
4. TELEPÜLÉS	11. KÖZÉPKORI LAKÓÉPÜLET
5. TEMETŐ KÁPOLNA	12. ZARÁNDOKHÁZ
6. KÖZÉPKORI KÚRIA	13. XVI. LAKÓÉPÜLET
7. BENCÉS APATSÁG	14. KEMENCE

6. kép: Babócsa-Nárcisos középkori településtörténeti képe (rekonstrukció)

BABÓCSA - BASAKERT

1. TÖRÖK PALOTA MAGÁNFORDÓJÁVAL
2. TÖRÖK GŐZFURDÓ
3. TELEPÜLÉS
4. PALOTAKERT
5. SÁNC
6. ELŐVÁR

7. kép: Babócsa-Nárciszos török-kori településtörténeti képe (rekonstrukció)

1989-ben a Szt. Egyed templomtól Ny-ra kezdtük el a mezőváros házainak, településhelyeinek először csupán a szondázó kutatását is. Ennen során a Nárciszos Ny-i ásatási területén kutatóakkal követtük az Árpád- és középkori települések nyomait. Úgy tűnik, hogy az itt előkerült különböző korú lakóépületek – a templomok által meghatározott – Ny-K-i irányú merőleges rendszert követték. Az épületek között az Árpád-kori veremlakástól a török-kori paticsepületig minden típus megtalálható. (3–4. ábra)

1989-től végeztük el a nyugati ún. Rinya-felé eső mezővárosi rész feltárását. A szabályos utcarendszert kirajzoló épületnyomok között (az alaprajzi kontúr alapján!) 13x10 m-es, valamint átlagosan 8x5 m-es házak döngölt alapjai, illetőleg a külső fal szélei kerültek elő. Olyan nagy épületet is találtunk, amelynek a szélessége a 10 m-t is meghaladta. Ennek lefedését csak akkor képzelhetjük el, ha kéttraktusos épületre gondolunk.²⁵ Ez tehát nem egy egyszerű lakóépület lehetett, hanem a XIV–XV. századi fogalmak szerint rangos, polgári palota. Ugyanezt látszanak igazolni az előkerült leletek is, melyek közül ki kell emelnünk a szépen megmunkált reneszánsz könyvdísz, aminek tulajdonosa csak módosabb ember lehetett. Egy nagyméretű épület téglá- és paticstörmelékei között falfestés csodálatos épségben megmaradt töredékét sikerült megtalálnunk. Az agyagtapasztású, nyers falon fekete festésű, geometrikus díszítés látszott. A mintegy 10 cm oldalszélességű négyzetbe az oldalon végig érő felezők és átlók alkotta csillagdísz festettek. A látszólag egyszerű díszítés a teljes falfelületet kitöltve, mozgalmas belső textúrát alkothatott.

Ezek a középkori épületek különféle méretű és típusú szemes, illetőleg reneszánsz zöldmáz, növénymintás kályhacsempés kályhával rendelkeztek.

1990-ben a törökfürdőtől északnyugatra, illetőleg a bencés apátságtól nyugatra lévő északi területen középen egy téglafallal, belső tűzhellyel, kályhával rendelkező, több osztású, nagyméretű XIV–XV. századi (kúria) téglá alapfalai kerültek elő (mérete: 25x12 m). A kúriához, illetőleg a többosztású, házhoz tartozó belsőségből kerültek elő a későbbi időszak (török-kori) szemétködre.

Nagyjából az említett, többosztású épülettől délkeletre, vele párhuzamosan kezdtük el egy nagyobb méretű építmény (palota!) téglafalának és a padozatának a feltárását.

Ezek a középkori épületek a török-korban is továbbélhettek, mivel a környékükről nagyobb számban kerültek elő a különböző formájú tároló, illetőleg szemétködrök. 1991-ben ezen a területen sikerült meghatározni a bencés-monostorhoz tartozó temető nyugati határát is. Itt a legszélső síroktól nyugatra eső területen érintetlen település-maradványokat találtunk. Ettől még nyugatra haladva (ld. 7. 8. sz. ábra) azonos falszerkezet nyoma látszik, amelynek anyaga

a gótikus templom téglá anyagával megegyező. (Mivel ez a fal épülethez nem tartozik, elképzelhető, hogy az itt álló fal nem épületet, hanem temetőhatárt jelölt.) A temetőn belül egy négyzetes épületet is azonosíthattunk. A temetőkerítésen kívül voltak a leglényegesebb téglá-kőépületek. Ezek egy L alakú kolostor, mellette lévő gazdasági épület + főúri palota maradványai is lehettek.

Itt Ny-on figyeltük meg a temetőkerthez simuló Árpád-kori ún. szolgáltató-település házait, amelyek alól XII–XIII. századi kerámiákban baromfi csontok kerültek elő, egyfajta építési áldozat gyanánt.²⁵ (8–10. ábra)

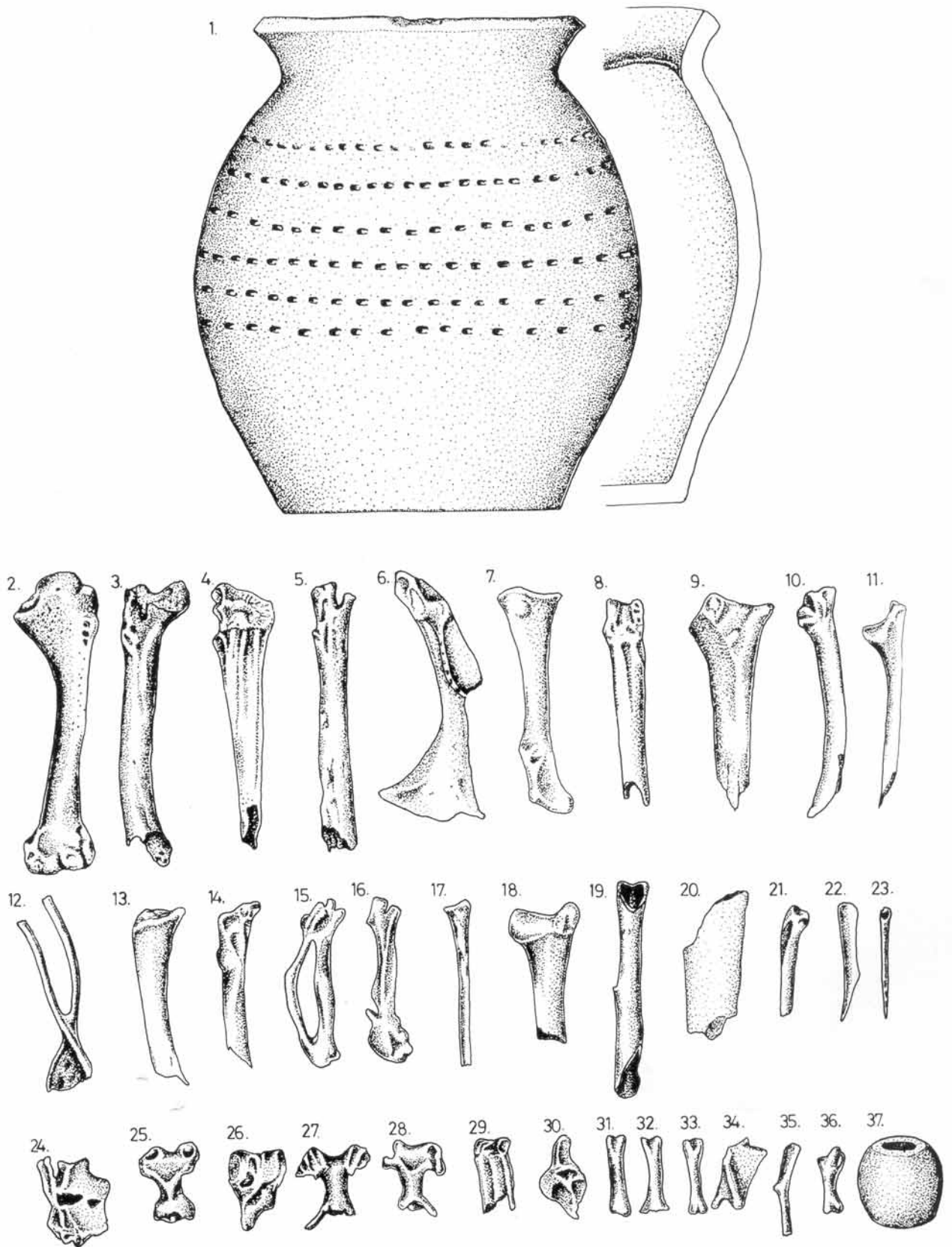
1992-ben a bencés monostor Ny-i és a D-i részén tártunk fel egy félszáz síros temetőrészt. Megtaláltuk a monostor-templom Ny-i bejáratí részét előtti román-kori csarnokrész kőfalmaradványait is. Belőle egy korai téglasíros csontvázmaradvány került napvilágra. (11. ábra)

Végső soron, ha röviden értékeljük a babócsai nárciszos vár kutatási eredményét, akkor megállapíthatjuk, hogy ezt is a Szent István utáni pártharcokban résztvevő Tibold nemzetség (1038–1060) kaphatta meg. Babócsa 1231-ben Theobald leszármazói: Budur comes idősebb fiainak, Jakabnak, Kozmának és Petkének osztályrészeként szerepelhetett, mint a körülötte fekvő nagyobb birtoktest „preidum principáléja”. Ehhez a babócsai nemzetségi birtoktesthez megközelítőleg 10–12 név szerint ismert, míg a lábodi uradalomhoz ugyancsak egy tucatnyi település tartozhatott. Kétségtelenül a Tiboldok itt a nárciszos részen alapították a Szent Miklós tiszteletére szentelt Benedek-rendi apátságot is (első említése 1348-ban). Az itt lévő előbb falu, majd a XV. sz.-tól oppidum Babócsa plébánia-egyházát Szent Egyednek szentelték (1248, 1334.)²⁶

Ezek feltehetően egy-egy települési egységnek vagy magnak, végső soron nemzetségi központnak az egyháza lehettek, amelyet jelenlegi formájában a XIV. századtól erődítettek meg. (12. ábra)

A vár déli, külső szélén teljesen feltártunk egy különleges szentélyű, nyújtott és a tízszög hat oldalával záródó, támpilléres kiképzésű, 25x10 m-es gótikus egyházat is. Valamint a tőle pár m-re északra lévő, ezt korban megelőző, halszálkás építési technikával készült patkóíves szentélyű, XI–XII. századi templomot, amely a falu, illetőleg a város egyháza volt.

Végső soron a nárciszos várban a megyében — a Somogyvár után a második — alakos kőfaragványokkal díszített Szent Egyed-egyház maradványait hoztuk a felszínre. Vagyis az Árpád-kori Babócsa falu, majd mezőváros központi egyháza kerültek elő, a későbbi zárandokházzal, átépítésekkel, valamint a falu, illetőleg a mezőváros házaival, településeivel. Ettől északra, már a várossá-alakuláskor (XIV. század) erődített település legmagasabb pontján került elő egy kőből épült, legalább 25–30 m hosszú félköríves záródású, a XI. században épített templomterü-

8. kép: Árpád-kori építési áldozat edénye a tyúkcsonatokkal

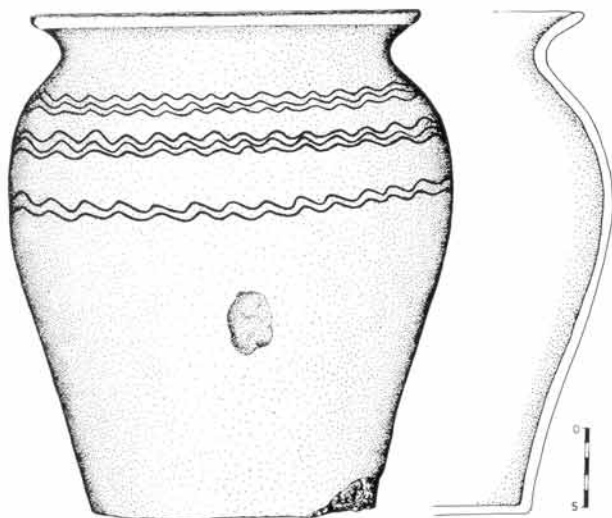
let. Ez lehetett a Szent Miklós tiszteletére szentelt bencés apátság, amelyet körben temetőkert vett körül. (Átlag 50x50 m-es körben.) A templomtól DNy-ra egy négyszögletes, kisebb temetőépület, valamint a temetőn kívül egy L alakú kolostorszárny is állt. Mellette gazdasági, illetőleg a közelében világi, főúri épü-

lettel. Itt Ny-on figyeltük meg a temetőkerthez simuló Árpád-kori ún. szolgáltató-település házait, amelyek alól XII–XIII. századi rádlizott, pontsor-dísszel, párhuzamos vonaldíszítéssel ellátott fazekakban, valamint nagyméretű kancsóban baromfi csontok kerültek elő, teljesen sértetlenül. Ezek a halvány, sárgásszürke, jellegzetes Árpád-kori kerámiákba rejtett csontok építési áldozatul szolgáltak az Árpád-kori Babócsa egyik legkorábbi, monostormenti települése lakóinál!

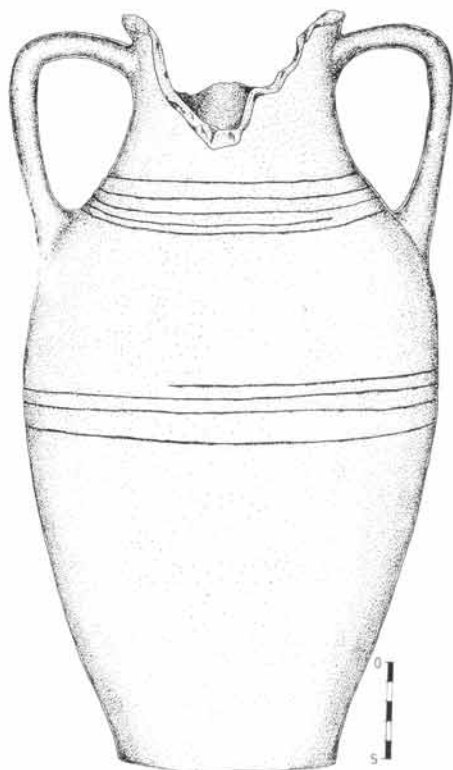
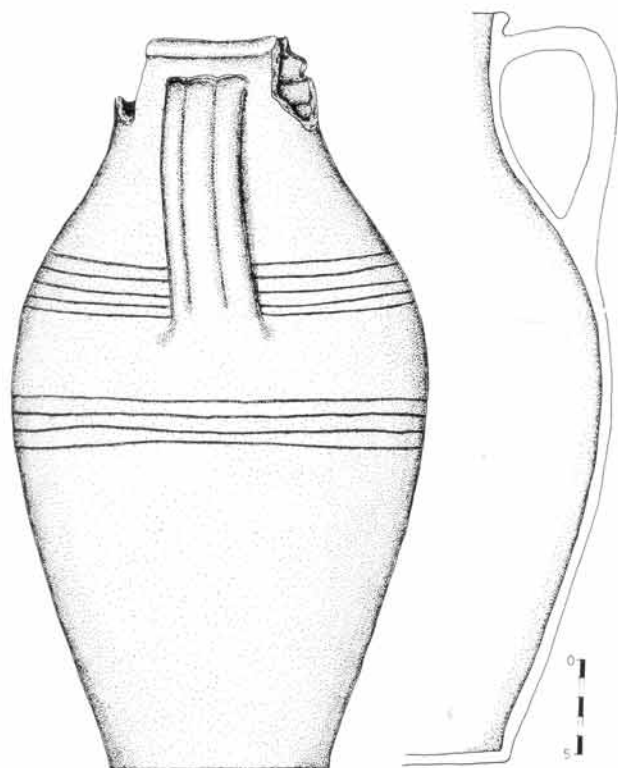
Kutatásainkból természetesen az is kiderült, hogy ezt a nagyméretű várat a török foglalás után (1566.) a török is erődítményként, településként használta. (A török-kori város házai, gőzfürdője és a parancsnok – fürdővel rendelkező – palotája is előkerültek.) (4. ábra)

2. A babócsai nárciszosi-basakerti vár Árpád- és középkori településtörténeti képe²⁷ (4. ábra)

A rövid kutatástörténeti fejezetből már kiderült, hogy a feltárt területünk két alapvetően fontos szerkezeti egységre tagolódik. Vagyis világosan megfigyelhető az egyházi és a világi terület erős elhatárolódása egymástól. Ugyanakkor nagyon jól megfoghatók a különböző időbeli periódusok elhatárolódásai, változásai is. A kezdetektől, azaz a XI. századi időszaktól a XVII. század végéig (vagyis a töröktől való 1686-os visszafoglalásig) öt nagy településszerkezeti változás követhető a vár, illetőleg a település életében.

9. kép: Árpád-kori építés-áldozati fazék

10/1-2. kép: Árpád-kori építés-áldozati kancsó

Az I. periódusban (XI–XIII. század) (5. ábra) létezett a bencés monostor, a kicsi rendházzal. Érdekes, hogy a monostorhoz tartozó temető ovális alakban, fallal, árokkal kerített. A monostorhoz főképpen Ny-ról tartozó laikusok és szolgáltatók településrészeiről kisebb méretű, alapozás nélküli épületek kerültek elő. Ide sorolhatók — a később tárgyalásra kerülő — cserépedénybe rejtett ún. építési áldozatok. (8–10. ábra)

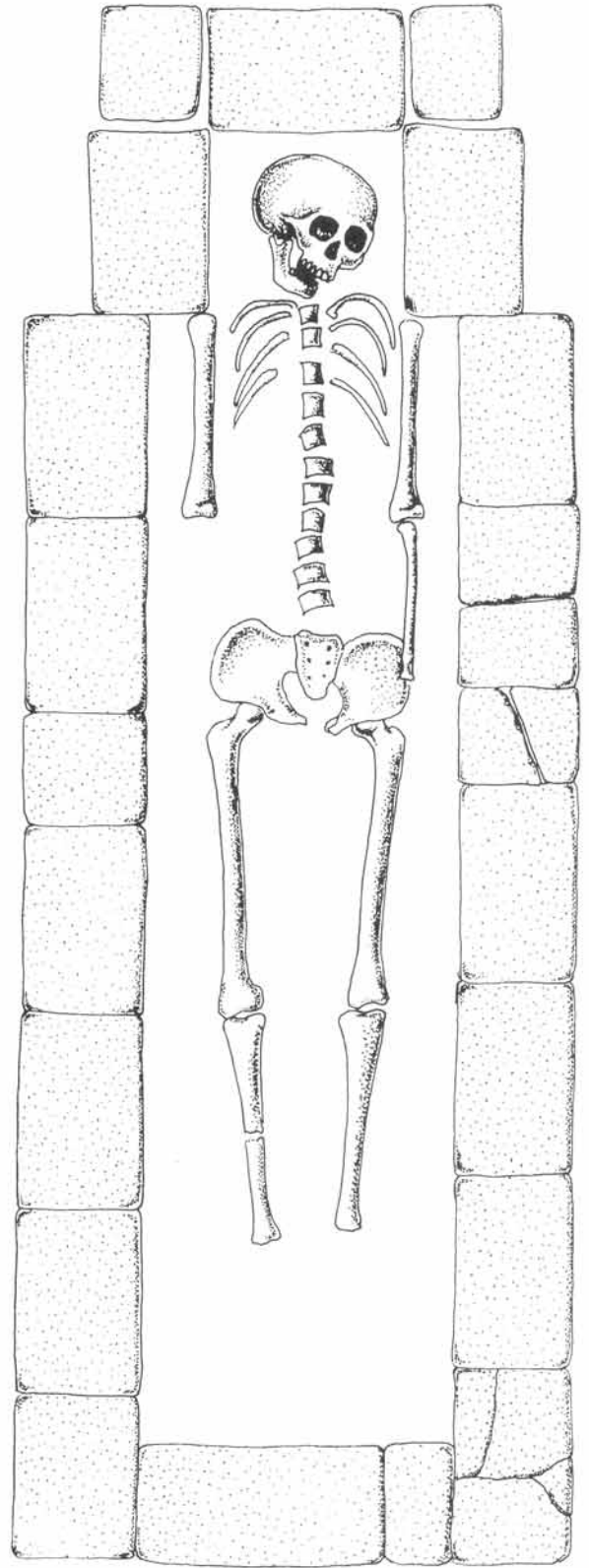
A monostor együttestől D-re párhuzamosan állt a falu román-kori egyháza a temetővel; tőle Ny-ra a falusi településsel.

A II. periódusban (XIII. század vége – XIV. század eleje) (5. ábra) a régi bencés templom és temető (11. ábra) átépül, átalakul. Egy nagyobb L alakú rendház is épül. Ugyancsak megépül a nagyméretű főúri épület is. Még működik az egyházhoz tartozó szolgáltatótelepülés is. A régi falu mezővárosi településsé növekedik. A román-kor plébánia temploma még áll a temetővel. Ugyanakkor téglalap alakú formában megerősítik sánccal és árokkal a területet. Kiépül külön az elővár a kézműves teleppel (ld. kerámiaégető kemence, stb.).

Vagyis a XIII. század vége és a XIV. század eleje az a *nárciszosi-basakerti* időszak, amikor kialakul a vár erődítettég igénye. (12. ábra) A bencések átépítik a templomukat és új rendházat is építenek. Ugyanakkor a főúri épület (Tibold nemzetség tagjai, Babócsai család) is a központban helyezkedik el. Láthatólag a bencések erősek, átépítéseket szerveznek. A bencés temető egy temetőépülettel az új rendház felé terjeszkedik. (Az É-ra lévő épületek miatt a temető torzított formát vesz fel.)

A III. periódusban, a XIV. század vége és XV. század elején (6. ábra) a megerősített településen, váron belül működik a bencés templom és temető, valamint a rendház, a szolgáltató településével. Ugyanakkor a régi jelentőségét fokozatosan elveszíti a bencés központ.²⁸ A faluból mezővárossá fejlődő polgárság elsősorban a zarándokhelyet fejleszt. A kisméretű Árpád-kori plébániatemplom helyén gótikus stílusban, nagyobb formában felépítik az új plébániatemplomukat. A plébániaegyház 1390-ben búcsújogot kap és mellette nagyméretű zarándokházat emelnek. A városi építkezés meggyorsul. Új házak, paloták épülnek. A mezőváros központja a civitas lakóépületei irányába tolódik el, de még jelentőséggel bír a főúri épület is. A monostor melletti településrész ugyanakkor elveszti jelentőségét. A kézműves-település viszont felfejlődik. (Ez a kor, amikor festett vakolatot alkalmaznak a lakóépületek belső díszítésénél, megjelenik a gótikus kő- és téglaborda. Az új pecsételt díszkerámia is gyakori!)²⁹

A IV. periódus (a XV. század XVI. század közepéig tart) az ún. *Marczali–Báthori főúri időszak*,³⁰ (6. ábra) amikor az új kegyurak alatt a bencések teljesen lehanyaglanak, épületeik pusztulásnak indulnak! (Mindkét család a ferencesek, így pl. a segesdiek patrónusa!)

11. kép: A bencés apátság csarnokában feltárt téglasír

12. kép: A narciszoszi vár sáncának rekonstrukciója az 1989/1. számú kutatóárok alapján

Virágzik a mezőváros, több kúria épül és a főúri palota is átépítve áll. Reneszánsz könyvdíszek, díszes fémtárgyak és kerámiák kerülnek elő. A plébániaegyház is bővül és a zárándokház is áll.

Az V., az utolsó periódus (az ún. török időszak 1566–1686 között). (7. ábra)

A korábbi magyar bencés és mezővárosi központ elpusztul, romokban állhat fenn. A bencés monostor mellé a temetőbe épül a török gőzfürdő. (Valószínűleg az épület raktárnak marad meg!) A település lakóházai is az ún. gőzfürdő központ körül szétszórta, félkörívben helyezkednek el; többnyire rendezetlenül. A narciszoszi-basakerti vár kiemelt rangú háza (a helyőrség parancsnok?) körülkerített, főrangú épülete. Itt magánfürdő és külön kerített kert (narcisszal) szolgálta a kényelmet.

Több kisebb épület, raktár elszórta állt, szinte mindenütt. A mezővárosi plébániaegyház területén, a temetőben is török településnyomok kerültek elő. (Jellegzetes leletanyaga a többezerre tehető török kerámia, kályhák, bronzok és vasleletek, valamint a nagyszámú állatcsontok.)

3. Árpád-kori építőáldozat maradványai a babócsai-narciszoszi bencés apátság szolgáltató településénél (8–10. ábra)

Az 1991-ben folytatott régészeti kutatásaink során rendkívül érdekes leletek kerültek elő a bencés monostor temetőjén kívüli Árpád-kori szolgáltató településről, illetőleg a kolostor épületének padozata alól.

Ha a 91/6. kutatóárok (ÉD-i irányú) leletét vesszük, akkor az árok D-i végétől 5 méterre, az árok közepén, 30 cm-es mélységben került elő egy kicsit töredékes, enyhén ferde peremű, a válltól a derékig rádlizott mintájú, sárgás színű, szemcsézett aljú cserép-fazék; benne szárnyas állat (1–36 db) csontjával, illetőleg egy szürkés-fekete átfúrt gyönggyel. (8. ábra)

A lelet közvetlenül a temetőhatár ÉNy-i szélénél húzódó Árpád-kori település D-i végénél, a jellegzetes téglapületektől (kolostor, főúri palota, stb.) távolabb került a felszínre). Egy feketés, állatcsontokkal és Árpád-kori telepkerámiával bővelkedő folt; gödör D-i széléből. Külön érdekessége, hogy a fazék szájjal felfelé, egyenesen állt a földben, vagyis eredetileg így talpára állítva áshatták el. Az Árpád-kori kerámiák ezen rádlizott díszű jellegzetes darabjai inkább a XII. századra datálhatók.³¹ (Mérete: M: 18 cm, Sz: 17 cm, Talpátm: 10,6 cm.)

A leletekhez csatlakozik az ugyancsak az 1991-ben folytatott feltárásunk 91/8. számú (NyK-i), a monostor temetőjét, illetőleg a hozzátartozó települést; kolostort átmetsző árok két kerámia lelete. (9–10. ábra) Az egyik, amelyik az ún. L alakú kolostorszárny és közvetlenül a K-i padozata alól, a 91/11. számú árok K-i végétől 16,2 m-re, az É-i tanufalban — a mai felszíntől számított — 35 cm-es mélységben került elő. Ez egy 15,5 cm magas és 13,5 cm széles (talpátm: 9 cm) a 91/6. sz. árok fazekához hasonló hajlítottabb nyakú, enyhén gömbölyített peremű, a vállon két hármás, míg a derékon egy kettős hullámkötegdíszrel ellátott, sárgás-pirosas színű alul szemcsézett fazék volt. (9. ábra) Ugyancsak álló helyzetben, tehát szájjal felfelé ásták be. Belőle semmilyen lelet nem került a felszínre. Típusa alapján inkább a XII. századra, legkésőbb a XIII. század elejére datálnánk.³² Világos, hogy egy ugyancsak itt elterülő Árpád-kori település rétegét datálja, amely közvetlenül a kolostorszárny padozata alatt húzódott.

Külön érdekes az ugyanebben az árokban (a fenti lelettől 21,5 m-re, vagyis az árok K-i falától 62 m-re a délitől 55 cm-re 1,4 m-es mélységben talált törött szájrperemű, két fülű, 36 cm magas, 21 cm széles és 10,4 cm-es talpátmérvével rendelkező, sárgás színű kancsó. (10. ábra 1–2.) A ritka leletként, szinte analógia nélkül előkerült edény amfóra szerű, vállán négy vonalkázott dísz, míg a derekán ugyancsak hasonló színű vonaldísz figyelhető meg. Ez is szájjal felfelé ásott állapotban, de minden lelet nélkül került a felszínre. Korát a rétegében előkerült XII–XIII. századi hullámvonalas kerámiák adják. Vagyis véleményünk szerint a kolostorhoz Ny-ra álló Árpád-kori építmény, valószínűleg gazdasági épület, ún. gödör-építmény rétegéhez tartozhatott. (Falakra, vagy gerendaépítményre utaló nyomok nem kerültek elő.)

Milyen értelmezését adhatják ezeknek a nyilván nem véletlenül elhelyezett edényleleteknek? Láthatuk, hogy mindhárom kerámia kézikorongon készült, de jó minőségű és szépen formált, XII–XIII. századi edényre utalnak. Az egyikben (91/6. ká.) előkerült nagyszámú szárnycsont a Fodor István által Jászágóról közölt XIII. századi ún. áldozati edény értelmezését kínálja. Fodor³³ összefoglalásában szerepel, hogy Méri István a kardoskúti XII. századi félig földbeásott lakóház DNy-i sarka közelében egy gödörben kakas csontvázát találta. H. Gyürky Katalin az egykori Buda külvárosában álló Szent Péter plébánia-templom szentélyének padlója alatt egy XIII. századi

korszóban jórészt elhamvasztott baromfi csontokat lelt. Legutóbb pedig *Horváth István* Esztergom-szentkirályi ásatásán kerültek elő Árpád-kori edények, amelyeket szájjal lefelé ástak el, s bennük csirkecsontvázat vagy tyúktojás héját találta az ásató, az egyik edény alá pedig vasszőget szúrtak. Ez utóbbi leletek érdekessége, hogy láthatóan nem álltak kapcsolatban épületekkel. Ugyancsak *Fodor közli*,³⁴ hogy *Gömöri János* szíves szóbeli közléséből tudom, hogy az utóbbi időben jónéhány újabb építőáldozat került elő Sopronban." (Ezek viszont *Nováki Gyula* szerint barokk-koriak.)

A *Fodor* közlése nyomán ismert jászágói, vállán számbenyomással díszített, XIII. századi fazék egy tyúk csontvázat, illetőleg tyúktojás héját tartalmazta. A 23 csontból álló lelet arra utal, hogy akár „egészben”, feldarabolás nélkül helyezhették el a szárnyast az edényben. A mi *babócsai*, vastagabb csontú szárnyasra, kakasra utaló csontleletünk, mégegyszer annyi (36 db) csontmaradványa, valamint a rajtuk tapasztalt, törés, ferde vágásnyom alapján a szárnyas összevágott, feldarabolt állapotban történő edénybe helyezésére gondolhatunk. (A keskenyebb szájú edényben így helyezték el, a rítus szerint is feldarabolt szárnyast!) Tudatos és áldozati, babonás szerepét a *babócsai* leletünknek még fokozza a szárnyas mellett talált átfúrt gyöngy is. Egyet kell értenünk *Fodorral*,³⁵ amikor azt írja: ...Árpád-kori leleteink azt igazolják, hogy a kakas mellett a tyúk már ebben az időben is előfordul építőáldozatként, s mellette a tojás is hasonló funkcióban szerepel. Igaz, a tojás elsősorban a hazai és az európai agrárkultusz fontos kelléke, s más hiedelmekkel kapcsolatban is széles körben alkalmazták, pl. népvándorlás-kori és honfoglalás-kori temetőinkben a halál és a feltámasztás gondolata húzódik meg a sírba helyezésének gyakorlata mögött. Az épületekkel való kapcsolatára utal az állatok első kihajtásakor szokásban lévő varázslat. Ekkor az istálló ajtajában tojást helyeztek el, vagy azt az úton elásták, s ezen hajtották keresztül az állatokat, hogy azok a nyári legelőn gömbölyűre hízzanak. A *babócsai* Árpád-kori leleteink a bencés monostorhoz tartozó szolgáltató település XII–XIII. századi házainál, építményeinél tölthettek be hasonló babonás építési áldozati funkciót. (A 6. sz. kutató-árok szárnyas csontot tartalmazó lelete feltétlenül.) Viszont ide tartozhatott a lakóház, vagy gazdasági épület alá elhelyezett két azonos korú, lelet nélküli kerámia (fazék, illetőleg kancsó is). Az előbbinél a babonás népi építési áldozat teljes gondolatköre, illetőleg formakincse jelent meg (fazékban elvagdalt szárnyas egy gyönggyel!). Az utóbbiban, amely a kolostorszárny épülete, illetőleg gazdasági építménye alá került, már csupán a kerámia, az áldozati tárgy (tojás, tyúk stb.) nélkül került elhelyezésre. Ez utóbbit az erősen vallásos közeg tiltó hatásával is magyarázhatunk. (Így az építő nem mert csak részleges áldozati formát gyakorolni.) Ebben lehetett akár az az

építési irat is, amelynek mára már semmi nyoma sem maradt meg!

Mindenesetre leletünk rendkívüliségét adja, hogy egy bencés monostor közvetlen közelében, annak az ún. szolgáltató településénél, vagyis a középkori vallási élet közvetlen közelében élő magyar népesség-nél tárhattuk fel régészeti ásatásunkkal. Ami azt is bizonyítja, hogy a XII–XIII. századi *babócsai* magyarságnál még milyen erőteljesen élt ez a szokás, vagyis a babonásnak tartható teljes, illetőleg részleges építési áldozat.

Összegzés

Összegezve röviden a *babócsai-nárciszosi* település, illetőleg vár 1984–1992. közötti ásatását, akkor a bevezetésben felvetett kérdések közül a legfontosabbakra sikerült választ adnunk. Vagyis sikerült meghatároznunk Somogy megye legnagyobb Árpád-és középkori várának nemcsak a korát (XIII–XVII. század), hanem építési szerkezetét, illetőleg belső településének az objektumait és azok építési periódusait.³⁶ (3–7. ábra)

Láttuk, hogy a Tibold nemzetség kegyúri apátsága, temetkező helye, a vár központi helyén álló Szent Miklós monostor milyen települési szerkezettel, (kolostorral, temetővel, gazdasági szervezettel, pl. szolgáltató település stb.) rendelkezett. Azt is megfigyelhettük, hogy ez az igen jelentős, nagyméretű kb. 30 m-es egyházzal, többszáz síros nagykiterjedésű, kerített temetővel rendelkező apátság a XIV–XV. századra hogyan veszíti el prioritását. Még megéri azt, hogy fénykorában, a tatárjárás után komoly védelmi rendszerrel, várral erősítik meg. Csakúgy, mint a tőle D-re kb. 100 m-re lévő, XI–XIII. századi Babócsa falu román-kori templommal (13x8 m), temetővel rendelkező települését, amely a XIV. századra kiterjedt mezőváros lett. S így az új kézműves rétege, mezővárosi polgárai fényesebb, gótikus egyházat, vagy zárándokházat emeltek a XIV–XV. században. Valószínűleg az új kegyurak, (akiknek curiája, palotája a monostortól Ny-ra található) a Marczaliak, Báthoriak segítették elő ezt az új irányú szellemi és gazdasági átalakulást. (A Marczali-Báthori család a XIV. századtól a ferenceseket, és a városi átalakulást, polgári-mezővárosi réteget kiemelten támogatták!)³⁷ A *nárciszosi-basakerti* bencés monostor melletti XII–XIII. századi települések építményeinél (házainál, gazdasági épületeinél) megtalálhattuk a XII–XIII. századi magyar lakosságnál ismert, babonásnak is tartott szokásokat, az ún. teljes és részleges építési áldozatot is. Ennek rövid bemutatása fontos adatokkal szolgált az országosan mintegy féltucatnyi helyről közölt szokás régészeti vizsgálatához. Csakúgy, mint ahogy világos képet nyerhettünk az erősített helyen, várban élő *nárciszosi* mezővárosi polgárság XIV–XVI. századi építési szokásairól, lakáskultúrájáról. (3–6. ábra)

A középkor (XIV–XVI. század) lakóháztípusai Somogyban a *bodrog-búí, segesdi*, de főképpen a *babócsai* mezőváros ásatásaiból ismertek.³⁸ Ezeket a nem teljesen jobbágyi, hanem inkább városi fejlettebb polgári közösségek háztípusai figyelhetők meg.

Babócsa-Nárciszos várában a többsztású téglaházaktól (az ún. kúriáktól) egészen az egysztsású patics házakig szinte minden forma megvolt. A *babócsai* ún. zarándokház gótikus bordázattal, díszes boltozatos termekkel is rendelkezett. Csakúgy, mint a *segeddi* XIV–XVI. századi curia, illetőleg gótikus polgárház. (Ezektől a típusoktól tért el a *bodrog-búí* és a *babócsai* papi lakóház, ahol ilyen díszes gótikus építészeti emlékeket nem figyelhettünk meg!) Mint a *segeddi* XIV–XVI. századi ún. papi háznál, ahol a többsztású téglakúriát ugyancsak gótikus kőboltozattal látták el. A *babócsai, bodrog-búí* paplakok, illetőleg ún. monostorrészek a *segeddi* nagyméretű és többsztású, a török-korban magtárnak is tartható tégláépítményekkel azonos korúak, illetőleg azonos építkezési stílust képviselnek.³⁹

Ezek tehát a XIV–XVI. századi ún. mezővárosi polgári és papi lakáskultúra részei. (Egyedül *Segesden* figyelhetjük meg az egyszerűbb, jobbágy vagy parasztlakosság deszka, illetőleg boronaházait!) Itt és *Babócsán* is ezek a török-kori egyszerű sövényfonatos, deszka és agyaggal tapasztott gerendás, egy- és többsztású építmények (sütőházak, istállók és lakóházak!) számtalan variációt mutattak.⁴⁰ A feltárt *babócsai* XVI–XVII. századi paraszti (népi) lakóházak szinte kivétel nélkül szemeskályhás fűtő, illetőleg tűzelőberendezéssel rendelkeztek.⁴¹

Végső soron az Árpád-kor után a *Babócsán* és a *Somogyban* eddig feltárt XIV–XVII. századi lakóházak fejlettebb város lakó polgárok háztípusaira utalnak.

Ugyan akkor a Tibold nemzetség *babócsai* központjában a közel tíz esztendővel ezelőtt megkezdett régészeti kutatásaink során először sikerült a kiemelten fontos államalapításkori és középkori, Dráva, Rinya menti központban lévő korai várakat, településhelyeket, valamint azok templomait, temetőit azonosítanunk és részben feltárnunk. (1–2. ábra)

Az itt végzett régészeti munkánk eredményeihez hozzátartozik az is, hogy meghatározhattunk három, egymás közelében álló várat, melyből mérete és helyzete alapján is egyedülálló a nárciszosi.⁴²

Megállapíthattuk, hogy a Rinya jobb partján állhatott (a ma is látható középkori vár helyén) a Tibold nemzetség Árpád-kori földvéra és birtokközpontja. Tőle északra közel 50 méterre fedezhettük fel a jóval kisebb, (kb. 30 m-es átmérőjű) ún. Motte-típusú, XI. századi eredetű földvérat, az ún. 33-as dombot. Vele szemben a Rinya bal partján a Basakert-Nárciszos nevű részén fel is tártuk a megye legnagyobb alapterületű (4,3 hektár), téglalap alakú, átlagosan két méter magas sánccal, (12. ábra) hét bástyával rendelkező, kétrészes földvérat. 1984-ben, majd 1986-tól napjainkig ugyanis itt folytattuk az egyik legfonto-

sabb és legeredményesebb régészeti kutatásainkat. (3. ábra)

Tehát itt, a Rinya ellenkező oldalán, a bal partján figyelhettük meg a régi *Babócsa* várral rendelkező legfontosabb centrumát. Ha a megyei és az országos ún. várkutató programhoz soroljuk munkánkat, (1. ábra) akkor az 1978–1992. között *Babócsán, Segesden* és *Bodrog-Bűn* végzett régészeti munkánk során Magyarországon először sikerült szinte teljesen feltárnunk egy XI. századi német eredetű, egy Árpád-kori királynéi és egy korai magyar nemzetségfői várral rendelkező központot.⁴³

Ha ezeket az eredményeket — a bevezetésben taglalt — várkutatósi problémákkal is egybekapcsoljuk, az is kiderül, hogy Somogy megyében a *Segesdtől Babócsa* irányában — a Rinya partján — lévő átkelőhelyek, útvonalak biztosítására kialakított földvérek, birtokközpontok, az államalapítás idején, majd az Árpád-korban is javarészből királyi, királynéi kézben voltak. Így *Atád* földvérat, révjeit és vámhelyét a *somogyvári* ispánság (Alma), valamint a délebbre lévő *pácodi* földvérat, átkelőhelyet a *szentkirályi, a besenyői* népek őrizték. Déli irányból — a *Babócsa* várában székelő — német eredetű Tiboldok, illetőleg a *lábodi* uradalmukhoz tartozó népei vették körül, és biztosították a királyi, királynéi uradalom falvait, valamint a *segeddi* királynéi székhelyet. (1. ábra)

Babócsa-Nagyatád-Segesd útvonalnál lévő települések, várak a királyi, királynéi, Dráva menti és az északra lévő települések, birtokok közötti közvetlen összeköttetést teremthették meg. Hiszen a déli, a *Barcs, Belcsa, Aranyos* falvak, a jól jövedelmező Dráva menti kikötővel, a rév- és átkelőhelyekkel, illetőleg az *aranyosi* királyi udvarházzal együtt egészen a XV. század elejéig királynéi kézben maradtak.⁴⁴

A *Segesd-Nagykanizsa* útvonal leágazásai lehettek a *zákányi, a berzencei, a csurgói* curtisokhoz vezető útvonalak, a hozzájuk tartozó várakkal. (1. ábra)

A fontos hadiút *Zákányt, (Somogy)Udvarhelyet, Bélavárat* is érintő szakasza, a Dráva partján, királyi és királynéi udvarházakkal, erődítményekkel, földvérrakkal volt kiépítve az Árpád-korban.⁴⁵ (1. ábra)

Végső soron tehát az államszervezést követően, az Árpád-korban a Somogyot északról déli irányban átszelő hadiút (valamint a fontos királyi és királynéi udvarházakhoz vezető útvonalak) a király, a királyné és az általuk idetelepített nemzetségek, szolgálónépek, illetőleg a somogyvári ispánság katonai ellenőrzése alatt álltak. A déli *Babócsa-Segesd-Barcs* útvonalait, valamint a *Csurgót, a Zákányt, a Berzencét, (Somogy)Udvarhelyet, a Bélavárat* érintő útvonalakat — a XI–XIV. század közötti időben — elsősorban a király, királyné és a *Babócsán* székelő Tibold nemzetség uradalmának az emberei biztosíthatták. Míg a hadi út melletti Dráva parti Árpád-kori erődítéslánchoz *Bélavár, Órtilos* hatalmas földvéra, illetve elsősorban az ott levő curtisok biztosítására készülhetett a *zákányi, a csurgói* vár. (1. ábra)

Kutatásaink alapján bizonyítani tudjuk, hogy ez a várszervezet működhetett Észak-, Nyugat- és Kelet-Somogyban is! Vagyis először is a korai törzsfői, nemzetségfői központok várai, mint a *Somogyvár–Kaposvár–Rupolyvár*, a *Fonyód–Segesd–Babócsa*, valamint az *Ordacsehi–Babócsa–Motte–Kisvár* típusok alkották Somogy honfoglalás és az államszervezés időszakának várközpontjait. Majd a stratégiai, hadiszempontból meghatározó fontosságú ispánsági és nemzetségi központok váraihoz, sűrűbben az utakhoz és vízi-átkelőhelyekhez kapcsolódó várak,

erődített helyek szerveződtek meg már a XII–XIII. században. Ebben a belső védelmi láncban különleges szerepet kaptak a központokhoz irányuló utakon lévő korai nemzetségi udvarhelyek, illetőleg a későbbi királyi, királynéi curtisok, udvarházak védelmét szolgáló várak, mind *Babócsa* három vára is.⁴⁶

Köztük kiemelten szerepelhet, a *babócsai-nárciszosi (basakerti)*, mivel annak az országos várkutatás szempontjából értékelhető, megközelítően teljes feltárása és tudományos értékelése is ezzel megtörtént.

JEGYZETEK

- 1 *Magyar Kálmán*: A babócsai nemzetségi központ kutatása I. Somogyi Múzeumok Közleményei 3. Kaposvár, 1978. 131-153., *Magyar Kálmán*: Ispánsági és nemzetségi központok kutatása Somogyban I. Somogyi Múzeumok Közleményei 4. Kaposvár, 1981. 43-81. (Továbbiakban: *Magyar* 1981.), Uő.: Babócsa középkori nemzetségi központjának régészeti és építészettörténeti kutatásáról (1978–1986). Műemlékvédelem, XXXI. évf. 1987. 4. 237-246., (Továbbiakban: *Magyar* 1987.), *Magyar Kálmán*: Ispánsági és nemzetségi központok régészeti kutatásának településtörténeti eredményei Somogyban (1978–1986), A Dunántúl településtörténete VII. (szerk.: *Somfai Balázs*), Veszprém, 1989. 37-47. (Továbbiakban: *Magyar* 1989.), Uő.: Babócsa története a honfoglalástól a mohácsi vészig. Babócsa története. Tanulmányok a község történetéből (szerk.: *Magyar Kálmán*) Babócsa, 1990. 15-219. (Továbbiakban: *Magyar* 1990.), Uő.: Árpád-kori és középkori lakóházak Somogy megyében Dél-Dunántúl népi építészet (szerk.: *Imre Mária*) Szentendre–Pécs 1991. közreműködésével *Cseri Miklós* 7-28. (Továbbiakban: *Magyar* 1991.).
- 2 Két íves terjedelemben egy ilyen összefoglalás, illetőleg egy fontos leletgyűttes bemutatását tervezhettük.
- 3 *Sándorfi György és Nováki Gyula* ettől az időtől kezdve évi rendszerességgel leírt, illetőleg felmért 6-8 egy-egy területre, régi járásra eső várat.
- 4 Ettől az időtől kezdve a rajzos felmérések mellé leírásokat, valamint rövidebb kutatási összegzést is adtak, ld. *Sándorfi György–Nováki Gyula*: A somogyi várkutatás helyzete. Kézirat 1985. 1-13. (Továbbiakban *Sándorfi György–Nováki Gyula* 1985. (RRM Régészeti Adattára, Kézirat és Adattár.
- 5 *Sándorfi Gy.–Nováki Gy.* 1985. 4-5., *Nováki Gyula–Sándorfi György*: A történeti Borsod megye várai (az őskortól a kuruc korig) Budapest–Miskolc 1992. (szerk.: *Csorba Csaba*) 5-147., (Továbbiakban *Nováki Gy.–Sándorfi Gy.* 1992.); *Kubinyi András*: Középkori váraink néhány kérdéséhez. Műemlékvédelem XXXVI. 1992. 2. 117-121. *Nováki Gyula* szerint a Nógrád megyei ilyen várak is nagyon fontosak, ld. lektori véleménye és Műemlékvédelem 1991–1992. számai.
- 6 *Nováki Gy.–Sándorfi Gy.* 1992. 72-78.
- 7 A Babócsa-Nárciszos Basakert-Gyümölcsös néven ismert váregyütteséről szinte semmilyen forrásadat nem állt rendelkezésünkre ld. *Jankovich B. Dénes*: Adatok a Rinya-völgy középkori településtörténetéhez. Somogy Megye Múltjából Levéltári Évkönyv 1976. 3-6., 21-37. (Továbbiakban: *Jankovich* 1976., *Magyar* 1990. 15-219.
- 8 *Nováki Gy.–Sándorfi Gy.* 1985. 3-13., *Magyar* 1990. 44-55.
- 9 Uő., valamint I. jegyzet.
- 10 *Jankovich* 1976. 28.
- 11 *Nováki Gy.–Sándorfi Gy.* 1985. 13., *Magyar* 1990. 48-58., 98-114.
- 12 *Magyar* 1987. 237-246., RRM Rég. Adattára Ásatási Dokumentáció 1984–1992.
- 13 Uő., *Magyar* 1990. 68.,
- 14 *Magyar Kálmán*: Somogyvár és Saint-Gilles régészeti emlékei... (Különös tekintettel a somogyi Árpád-kori francia–magyar kapcsolatokra) Kaposvár, 1992. 160-165. szerk.: *Magyar Kálmán*. (Továbbiakban: *Magyar* 1992.).
- 15 *Magyar Kálmán*: Fonyód története az őskortól a középkorig. Kaposvár, 1985. Fonyód története monográfia (Szerk.: *Kanyar József*) 25-104
- 16 *Magyar* 1990. 59-68., *Nagy Gergely*: A Basakert építészeti öröksége, romhelyreállítás a Nárciszosban 373-411. (Babócsa története) Tanulmányok a község történetéből. Kaposvár, 1990. (Szerk.: *Magyar Kálmán*) (Továbbiakban: *Nagy* 1990.)
- 17 *Nagy* 1990. 378-380.
- 18 Ezt találtuk meg Főnyed–Vár-szigeti vár sáncrendszerében. *Magyar Kálmán*: A Főnyed–Vár-szigeti és Vörs–Pogány-szigeti feltárások eredményei Konferencia a Kis-Balaton régészeti kutatásáról. Kaposvár, 1988. 25-26., valamint a kaposvári vár leletmentésénél ld. *Magyar Kálmán*: A középkori kaposvári vár és város története. Tanulmányok Kaposvárról. Kaposvári Kiskönyvtár 5. (Szerk.: *Laczkó András*) Kaposvár, 1988. 3-36., *Nováki Gyula–Sándorfi György*: Várfelmérések, várkataszterek Somogy megyében. Budapest, 1986. 1-80., valamint ld. a területkijelöléseket, forrásgyűjtéseket végző *Magyar Kálmán* szakanyagát (Uő., Segesd, Babócsa, Fonyód, Boglárlelle, Siófok, Marcali és Kaposvár környéki várnagy.)
- 19 *Magyar Kálmán*: Az Árpád-kori egyházak régészeti kutatása Somogyban, Egyházak a változó világban című kötet (Szerk.: *Beke Margit és Bárdos István*) Esztergom 1992. 123-131.
- 20 *Magyar* 1990. 72., 118-138., *Nagy* 1990. 383-389.
- 21 *Magyar* 1990. 72.
- 22 ld. 20. jegyz.
- 23 *Magyar* 1990. 128., 138., *Nagy* 1990. 389-390.
- 24 Erről az ún. várparancsnok (népies nevén basa) házáról, illetőleg a kertről őrződhetett meg a népi emlékezetben a basa kertje elnevezés. Valószínű, hogy az évszázadok alatt innen terjedt el a nárcisz az egész területen. Ez a

- kiemelkedő, fontos helyen lévő épület régészetiileg jól tisztázható módon maradt meg. (ld. 23. jegyz.)
- 25 Az előkerült három építési áldozatnak tartható kerámiába rejtett maradványokat külön tárgyaljuk az Árpád-kori építőáldozat maradványai a babócsai-nárciszosi bencés apátság szolgáltató településénél (ld. 3. fejezet).
- 26 *Magyar Kálmán*: Az Árpád-kori francia–magyar kapcsolatok somogyi történetéről (Somogyvár és Saint-Gilles) Somogyi Múzeumok Közleményei 6. Kaposvár, 1983. 21-30., *Magyar* 1992. 155-178.
- 27 *Magyar* 1989. 37-47.-hez megrajzolt településtörténeti kép teljesen új szempontú értékelését, összegzését adjuk itt.
- 28 Erre utalnak a bencés központ területéről előkerült régészeti anyagok, valamint a török gőzfürdő ide telepítése is. (A forrásadatok is bizonyítják, hogy a török-korra milyen rossz állapotban volt a bencés apátság. ld. *Magyar* 1990. 119., de ez szerepel *Jankovich* 1976. 5.-nél is.)
- 29 *Magyar* 1990. 23-25. tábla 167-169. old.
- 30 *Magyar Kálmán*: A középkori Segesd város és megye története, régészeti kutatása. (Egy királynéi központ a X–XVIII. században) Somogyi Almanach 45-49. szám. Kaposvár, 1988. 1-184. old. 1-32. kép. (Továbbiakban: *Magyar* 1988.), *Magyar Kálmán*: Marcali története a honfoglalástól a mohácsi vészig, Marcali története monográfia Kaposvár, 1990. (Szerk.: Kanyar József) 89-94., *Magyar* 1990. 117.
- 31 *Magyar Kálmán*: Ispánsági és nemzetségi központok kutatása Somogyban 1. Egyházak és temetők. Somogyi Múzeumok Közleményei 4. Kaposvár 1981. 57. old. 48. jegyz. (Továbbiakban: *Magyar* 1981.), *Magyar Kálmán*: Nagyecsed–Sárvár nemzetségi központ kutatása Com Arch Hung 1984. 151., 178. 20-22. jegyz. (Továbbiakban: *Magyar* 1984.) A szárnyas csontokat Nagy Lóránt (Kaposvár) és Dr. Bartosiewicz László (Budapest) azonosították. A korszó (Ltsz.: 91. 64. 1.), a szárnyas csontos fazék (Ltsz.: 91. 65. 1.), a hullámvonalas fazék (Ltsz.: 91. 66. 1.) a RRM-ban.
- 32 Uo.
- 33 *Fodor István*: Középkori építőáldozat Jászágón Com Arch Hung 1986. 140-145. (Továbbiakban: *Fodor* 1986.)
- 34 *Fodor* 1986. 144. 5. jegyz.
- 35 Uo. 143-144.
- 36 *Magyar* 1990. 15-219. Ugyanakkor Somogyban is szükséges lenne a meglévő vártípusokból a legjellemzőbbeknek a régészeti kutatására.
- 37 *Magyar* 1988. 73-82., 107-163.
- 38 *Magyar* 1991. 14-21.
- 39 Uo. 25.
- 40 *Magyar* 1988. 129-140., *Magyar* 1990. 72., 112-113.
- 41 *Magyar* 1991. 19., 23.
- 42 *Sándorfi Gy.–Nováki Gy.* 1985. 1-13. Rippl Rónai Múzeum Régészeti Adattára VI./1., *Magyar* 1990. 48-50., 56-57.
- 43 *Magyar* 1981. 43-81., *Magyar* 1988. 1-184., Uő. 1990. 15-219.
- 44 *Magyar* 1988. 41-43., 58-62.
- 45 Uo. 14-23.
- 46 Ezek szerepét igyekeztünk a korai időben régészeti és történeti adatokkal megvilágítani. A témához csatlakozik a Szigetvár és a dél-somogyi mezővárosok, várak kapcsolata 1526–1664. között. (Különös tekintettel Babócsára és Kálmáncsára) Pécs 1993. 219–241. Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből.

Az ábrák készítői: Ambrus Edit (1., 2., 3., 12. kép.) Doffkay Péter (4–7. kép.) Nyári Zsolt (2., 7–11. kép.)

Külön kell köszönettel megemlékeznünk a nemrégiben tragikus hirtelenséggel elhunyt Sándor György országgyűlési képviselő várfelméréseiről, amelyet Nováki Gyutával együtt készítettek 1990-ig Somogyban.

KÁLMÁN MAGYAR: THE SETTLEMENT-HISTORY OF BABÓCSA-NARCISSUS FIELD IN ÁRPÁD AND MIDDLE AGE WITH THE ARCHEOLOGICAL EXCAVATION

Resume

In the Narcissus Field an important archeological excavation (between 1984. and 1992.) identified the settlement and the fortress of Babócsa. We could determine the age (XIII–XVIIth century) and the architectural structure of the largest fortress of Somogy County and we could observe the buildings and objects of the inner settlement with its building periods.

In the center of the fortress there was the Benedictine Abbey founded by the Tibold clan. We could examine the cloister, the cemeteries and its economical organization. (The abbey had an aperted supply settlement.) The cemeteries with hundreds of graves were fenced round by walls. The church was longer than 30 m. This abbey lost its importance by the XIV–XVth century. In the golden age, after the Tartar invasion the settlement was fortified by an important defense system.

The village of Babócsa situated to the south about 100 m far from the abbey. This little village with a romanesque church (13x8m), and a cemetery became a market-town by the XIVth century. The craftsmen and other new habitants erected a richer gothic church and a pilgrim's house instead of the smaller romanesque one. Probably the new liege lords, Marczali and Báthori clans (their palace was to the west from the monastery), encouraged this intellectual and economical change. The Marczali–Báthori clan helped for the citizens of the market-town, the Franciscans, the town metamorphosis.

In the Narcissus Field (the other name of this territory – Pasha's Garden – originates from the Turkish period) near to the buildings, built in the XII–XIIIth century, we digged up complete and partial building offering situated close to the monastery. This was a

well-known superstitious custom of the Hungarian habitants. A short chapter gives a lot of important data to the archeological research of the examination of this popular custom. Earlier publications could mention this unical occurrence in our country only at half a dozen places. We could form a conception of building practice of that time. The excavation collected a lot of data about circumstances of life of the citizens of the fortified market-town in the XIV–XVIth century.

In the period of the XI–XIVth century the south routes like as Babócsa–Segesd–Barcs and Csurgó–Zákány–Berzence–(Somogy)Udvarhely–Bélavár lines, were controlled by the representatives of the King, the Queen, and the Tibold clan from Babócsa. It is probable according our research, that the same fortress system was in North, West and East Somogy County. Namely the center fortresses of the early tribes and clans just like as Somogyvár–Kaposvár–Rupolyvár or Fonyód–Segesd–Babócsa could be existed at the first time. These, and the types of Ordacsehi–Babócsa Motte–Kisvár fortresses created the fortress-centers of Somogy County in the period of the conquest and the time of the state organization.

The early courts of clans, respectively fortresses defending the later King's and Queen's curtises and courts (among these the three fortresses of Babócsa) got a special role in this inner defense line. The fortress and settlement of Babócsa-Narcissus-Field can be considered as a unical one from these, because the whole archeological excavation and its scientific research work could be completed. The method was conform to the points of view of the national fortress research.

KÁLMÁN MAGYAR: DIE ÁRPADENZEITLICHE UND MITTELALTERLICHE SIEDLUNGSGESCHICHTE VON NARCISZOS UND BASAKERT IN BABÓCSA AUF DEM GRUND DER ARCHAOLOGISCHEN FORSCHUNGEN

Zusammenfassung

Aufgrund der Ergebnisse unserer Ausgrabungen von 1984 bis 1992 in der Siedlung Babócsa-Nárciszos, bzw. bei der Burg ist es festzustellen, daß es uns gelang, den Alter der größten arpadzeitlichen bzw. mittelalterlichen (XIII–XVII. Jahrhunderte) Burg vom Somogy Komitat, ihre Baukonstruktion, Objekte und Bauperiode ihrer Innensiedlungen zu bestimmen.

Es war von uns festzustellen, was für Siedlungskonstruktionen die Patronatsabtei des Tibold-Geschlechtes, der Grabungsort, das im Burgzentrum stehende Sankt-Nikolaus-Benediktterkloster hatten: Kloster, Friedhöfe, Wirtschaftsorganisationen (z. B.: Dienstleistungssiedlungen). Es war auch zu beobachten, wie die Abtei mit großer, bedeutender Kirche von ca. 30 m² Grundfläche, mit Mehrhundertern Graben und riesigem eingezäuntem Friedhof zu den XIV–XV. Jahrhunderten an ihren Bedeutung verlor. Es konnte sogar passieren, daß sie in ihrer Glanzzeit, nach dem Tatarenzug mit einem bedeutenden Schutzsystem – mit einer Burg – verstärkt wurde. Genauso wie das Gemeinde Babócsa, das von ihr südlich ca. 100 m entfernt liegt, eine romanische Kirche (13x8) hat, aus den XI–XIII. Jahrhunderten stammt und zum XIV. Jahrhundert ein umfangreicher Marktflecken wurde. Auf dieser Weise stellten die neuen Handwerker und die Marktfleckenbürger anstatt der kleinen romanischen Kirche eine brillante gotische Kirche und ein Pilgerhaus in den XIV–XV. Jahrhunderten. Wahrscheinlich wurde diese geistliche und wirtschaftliche Umwandlung von neuem Trend von den Patronen (deren neue Residenz und neuer Palast sich westlich vom Monostor befindet), von Marzalisn, Báthorin befördert. Die Marzali-Báthori-Familie förderte im allgemeinen die Franziskaner, die staatliche Umgestaltung, die bürgerliche und Marktfleckenschicht hervorragend! Bei Bauten des Nárciszos-Basakert-Benediktenklosters aus XII–XIII.

Jahrhunderten, bei Häusern, Wirtschaftsbauten kann man die bei der ungarischen Bevölkerung in den XII–XIII. Jahrhunderten bekannten als abergläubig gehaltene Sitten, sowie die volle und partikulare Opfer. Die kurze Darstellung dieser Tatsache gab uns wichtige Angaben zur landweit bekannten archäologischen Untersuchung von ca. Halbdutzend Plätzen. Wir konnten auch eine klare Vorstellung von Sitten und Wohnkultur der am verstärkten Ort, in der Burg lebenden Marktfleckenbürgerschaft aus den XIV–XVI. Jahrhunderten bekommen.

Die südlichen Wege (Babócsa–Segesd–Barcs) bzw. die Routen zwischen Csurgó, Zákány, Berzen-ce, (Somogy)Udvarhely und Bélavár sollten in den XI–XIV. Jahrhunderten vor allem vom König, von der Königin und von den Herrschaften des Tibold-Geschlechtes in Babócsa gesichert werden.

Nach unseren Untersuchungen ist es beweisbar, daß dieser Burgkomplex im Nord-, West- und Ostsomogy existiert haben sollte! Bzw. die Burgen von früheren Stammeshäuptling- und Stammhauptzentren (z. B.: Fonyód–Segesd–Babócsa) sollten existiert haben. Diese und die Burgtype in Ordacsehi, Babócsa, Motte und Kisvár waren die Burgzentren vom Komitat Somogy in der Zeit der Landname und Statorganisation.

In dieser besonderen Schutzkette spielten die frühere Geschlechtshofplätze an Zentralenwegen, bzw. die späteren die Königs- und Königinresidenzen, Herrenhäuser schützenden Burgen, unter ihnen auch drei Burgen von Babócsa eine bedeutende Rolle.

Vor allem muß man von ihnen die Babócsa-Nárciszos-(Basakert)Siedlung erwähnen, weil die vollkommene Ausgrabung und wissenschaftliche Auswertung dieser Siedlung aus Aspekten von Landesburgforschung schon stattfand.